

VUK-PAVLOVIĆEVE PROSUDBE KANTOVA NAUKA

Davor Balić

Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet,
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku,
Osijek, Hrvatska
davor.balic@kc.t-com.hr

Primljeno: 13. 12. 2016.

Pavao Vuk-Pavlović (1894–1976) se o nauku Immanuela Kanta (1724–1804) očitovao u tri monografije (Spoznaja i spoznajna teorija; Ličnost i odgoj; Spinozina nauka) i pet članaka (»Spoznajna teorija i metafizika«; »Misaoni put J. J. Rousseaua«; »Bemerkung zum westlichen und östlichen Atheismus«; »Duševnost i umjetnost«; »Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog«). Pritom je iskazao upućenost u sadržaj Kantove Kritike čistoga uma, Kritike praktičkog uma, Kritike rasudne snage, Prolegomene za svaku buduću metafiziku, Antropologije u pragmatičnom pogledu i u sadržaj napomena (Bemerkungen) uz djelo Razmatranja o osjećaju lijepog i uzvišenog. Najbrojnije prosudbe odnosile su se na Kantove stavove o spoznaji i spoznajnoj teoriji u Kritici čistoga uma. Te stavove Vuk-Pavlović je nerijetko kritizirao. Naime, smatrao je da je Kant u Kritici čistoga uma spoznaji i spoznajnoj teoriji namijenio neograničenu moć, da je spoznajnu teoriju zamijenio metafizikom, da je »Ding an sich« odredio kao jedino moguće određenje metafizičkog realiteta, te da je njegov, kako ga Vuk-Pavlović naziva, »kopernikovski obrat« najbolje nazvati »ptolemejevskim«, jer Kant njime »kosmocentričnu filozofiju hoće da zamijeni egocentričnom.«

Međutim, Vuk-Pavlović nije uvijek kritizirao Kantove tvrdnje. Primjerice, izvijestio je da je u Kritici čistoga uma bio u pravu kada je tvrdio da su prostor i vrijeme oblici zora koji ne iskazuju »ništa o 'stvari o sebi'«, a da je u Kritici praktičkog uma postojanje Boga ispravno odredio kao postulat čistog praktičkog uma.

Ključne riječi: *Pavao Vuk-Pavlović, Immanuel Kant, spoznaja i spoznajna teorija, ontologija, filozofska antropologija, estetika, filozofija religije, filozofija odgoja*

Uvod

Pavao Vuk-Pavlović (1894–1976) jedan je od značajnijih hrvatskih filozofa. O tome svjedoči i, primjerice, deseti svezak Hrestomatije filozofije. Naime, kada je za Hrestomatiju filozofije priređivao svezak *Novija hrvatska filozofija*, Franjo Zenko je u uvodnoj studiji zapisao da će osobitosti novije hrvatske filozofije predočiti »njezinim najeminentnijim predstavnicima i njihovim najreprezentativnijim tekstovima« (Zenko, 1995a, 30). Pritom je procijenio da u takve predstavnike novije hrvatske filozofije, a uz Franju Markovića, Đuru Arnolda, Alberta Bazalu, Stjepana Zimmermanna te Vladimira Filipovića, spada i Pavao Vuk-Pavlović.

O obilježjima Vuk-Pavlovićeve opusa dosad se očitovalo nekoliko istraživača hrvatske filozofske baštine. Budući da su se njihova promišljanja razlikovala neznatno, ovom prilikom izdvojit ću samo ona koja su zapisali Marija Brida i Franjo Zenko. Naime, u monografiji o Vuk-Pavlovićevu životu i djelu, Brida je istaknula da »u Vuk-Pavlovića, osim gnoseološke i ontološke problematike, nalazimo razradu problema umjetnosti, estetike, etike, pedagogije i filosofije kulture« (Brida, 1974, 21), što je zamijetio i Zenko, koji je zaključio da je Vuk-Pavlović »jedan od rijetkih hrvatskih filozofa čija se filozofijska misao ne da reducirati na neku određenu filozofijsku problematiku, u tome smislu da bi se ona mogla smatrati 'stožernom' za cjelokupno njegovo djelo« (Zenko, 1995b, 393).

Međutim, Vuk-Pavlovićev opus ne mora se sagledavati isključivo iz perspektive koja otkriva da je u njemu zastupljena ili, pak, nezastupljena pojedina filozofska disciplina, nego i iz perspektive Vuk-Pavlovićeve odnosa prema nauku nekog filozofa. Takav pristup je itekako utemeljen, ponajprije zbog monografija i članaka koje je Vuk-Pavlović u cijelosti posvetio prikazu ili tumačenju stavova koje su zastupali, primjerice, Anselmo Canterburyjski, Thomas Hobbes, Benedikt de Spinoza, Jean-Jacques Rousseau i već spomenuti Đuro Arnold.

Premda nije napisao rad koji bi u cijelosti bio posvećen Immanuelu Kantu (1724–1804), Vuk-Pavlović se u svojim djelima nerijetko očitovao i o nauku tog njemačkog filozofa. To je učinio u djelima u kojima je promišljao o spoznaji i spoznajnoj teoriji, te u onima povijesno-filozofske, filozofsko-teološke i estetičke naravi. Poglavlja koja slijede odnosit će se upravo na ta područja, pri čemu će u svakom od

njih biti analizirani Vuk-Pavlovićevi zapisi iz onih njegovih djela koja sadrže stavove o Kantovu nauku. Dakle, u tekstu će biti objedinjene Vuk-Pavlovićeve prosudbe, tumačenja i prikazi Kantovih tvrdnji, što će nam omogućiti da doznamo barem sljedeće:

1. naslove, kolikoću i žanrovsko obličje Vuk-Pavlovićevih djela u kojima se nalaze zapisi o Kantovu nauku;
2. naslove, kolikoću i žanrovsko obličje Kantovih djela iz kojih je Vuk-Pavlović crpio stavove o kojima se očitovao u svojim djelima;
3. Vuk-Pavlovićevo razumijevanje Kantova nauka;
4. Vuk-Pavlovićev odnos prema Kantovu nauku.

1. O Kantovu nauku u djelima posvećenima spoznaji i spoznajnoj teoriji

Najbrojnije zapise o Kantu i njegovu nauku Vuk-Pavlović je izložio u djelu koje je objavljeno 1926. godine pod naslovom *Spoznaja i spoznajna teorija*. U njemu je već na početku, točnije poslije »Predgovora« i »Sadržaja« a prije »Uvodne napomene«, u njemačkom izvorniku citirao prvu rečenicu prvog paragrafa Kantove *Prolegomene za svaku buduću metafiziku* (Vuk-Pavlović, 1926, 11), dakle rečenicu kojom je Kant u tom djelu poručio sljedeće:

»Wenn man eine Erkenntniß als *Wissenschaft* darstellen will, so muß man zuvor das Unterscheidende, was sie mit keiner andern gemein hat, und was ihr also *eigenthümlich* ist, genau bestimmen können; widrigenfalls die Grenzen aller Wissenschaften in einander laufen, und keine derselben ihrer Natur nach gründlich abgehandelt werden kann.« (Kant, 1911b, 265)

Ta rečenica u hrvatskom prijevodu Viktora Dragutina Sonnenfelda glasi:

»Ako se neka spoznaja hoće prikazati kao *znanost*, onda se najprije mora moći točno odrediti razlika, prema kojoj ona nema ništa zajedničko ni s jednom drugom i koja joj je dakle osebujna. U protivnom bi se slučaju granice svih znanosti miješale, pa se nijedna od njih ne bi dala temeljito raspraviti prema svojoj naravi.« (Kant, 1953, 17)

Vuk-Pavlović je time dao do znanja da također stremi prema, kako zamjećuje makedonski filozof Jonče Josifovski, »jasnom ocrtavanju

predmeta i metoda kojima jedna nauka može da se legitimiše kao takva uporedo sa drugim naukama« (Josifovski, 1987, 198).

U »Uvodnoj napomeni« Vuk-Pavlović je izvijestio da će u djelu *Spoznaja i spoznajna teorija* nastojati riješiti sljedeći glavni problem:

»... da li je odnosno kako li je spoznajna teorija kao znanost moguća, i to ne u smislu upravo transcendentalnog nego načelno metodičkog odnosno znanstveno-sistematičkog postavka pitanja.« (Vuk-Pavlović, 1926, 14)

Takvim pristupom iskazao je priklonjenost usmjerenjima koja su uvelike obilježila razdoblje u kojem je pisao svoje djelo. Naime, dva-desetih godina 20. stoljeća u porastu je bio, kako izvještava Marija Brida, »utjecaj istraživačkih opredjeljenja koja se kritički odnose spram dotada prevladavajućih novokantovskih i pozitivističkih strujanja«, posebice opredjeljenā koja se tiču fenomena doživljaja (Brida, 1987, 101). Ta opredjeljenja, ponovno se oslanjam na Bridine spoznaje, bilo je moguće uočiti u spisima njemačkih mislilaca Wilhelma Diltheya i Edmunda Husserla, koji su na Vuk-Pavlovića utjecali tako da je fenomen doživljaja sagledavao u »doživljajnom tonalitetu«, što je bio pristup kojim je, zaključuje Brida, razotkrio »smisaonu hijerarhičnost i fenomenalnu slojevitost« doživljaja (Brida, 1987, 101–102). Vuk-Pavlović, znači, spoznaji i spoznajnoj teoriji nije pristupao iz pozicije, kao što ističe i Lino Veljak, »dominantnih neokantovskih stereotipa«, već je o spoznajnoj teoriji promišljao kao kritici spoznaje, negirajući joj »utemeljujuće mjesto« u filozofiji i suprotstavljajući se nastojanjima da bi spoznajna teorija trebala biti »vrhovnim arbitrom u svim pitanjima filozofije« (Veljak, 2009, 9). Zbog toga su itekako točne prosudbe Nenada Miščevića, koji je najprije naglasio da bi naslov *Spoznaja i spoznajna teorija* mogao »zavesti nepažljivog čitatelja na pretpostavku da se u djelu radi o nekom spoznajnoteorijskom zasnivanju filozofije«, a zatim otkrio da je cilj djela zapravo bila »kritika *spoznajnoteorijskog polazišta*«, na temelju čega je opravdano tvrditi da Vuk-Pavlović spada među mislioce koji su »kritizirali gnoseološki orijentiranu filozofiju« (Miščević, 1999, 445). Od Mladena Planinca doznajemo da je Vuk-Pavlovićevo kritiku spoznajne teorije odredilo »metodičko sumnjanje u svemoć spoznajne teorije«, zahvaljujući čemu u svojem djelu »razbija dva neokantovska mita«: onaj o neograničenoj moći spoznajne teorije i onaj o mogućnosti da spoznajna teorija zauzme mjesto metafizike« (Planinc, 2001, 118). Da Vuk-Pavlovićevo djelo *Spoznaja i spoznajna teorija* obilježava odmak od »dotada prevladavajućih novokantovskih

i pozitivističkih strujanja« (Brida), kao i odmak od »dominantnih neokantovskih stereotipa« (Veljak), a koji su se odmaci zasnivali na kritici »spoznajne teorije u cjelini« (Mišćević), što je za posljedicu imalo razbijanje novokantovskih mitova o »neograničenoj moći spoznajne teorije« i »mogućnosti da spoznajna teorija zauzme mjesto metafizike« (Planinc), doista je moguće potkrijepiti brojnim zapisima iz toga njegova djela. Vuk-Pavlovićev odnos prema nauku koji su o spoznajnoj teoriji zastupali Kant i njegovi sljedbenici potvrđuje i sljedeća rečenica:

»Ne valja se nipošto izgubiti u lagodnoj sigurnosti, kao da je pitanje o granicama spoznaje kantovskom i njoj analognom spoznajnom kritikom za vječna vremena riješeno, kako bi se rješenje, do kojega vodi ta i takva kritika, upotrijebilo kao izgovor za rođenu tromost, koja se ne usuđuje prići k poteškoćama te u rezultatima *Kantova* istraživanja vidi najzgodnije sredstvo da ove poteškoće sa sebe strese.« (Vuk-Pavlović, 1926, 103)

Osim toga, što je jasno već iz rečenice koja slijedi, Vuk-Pavlović nije bio uvjeren u to da je »*Kantov* ‘Ding an sich’« jedino moguće »određenje metafizičkoga realiteta« (Vuk-Pavlović, 1926, 103). Prema njegovu mišljenju, »*Pitagorina* simbolika brojeva, pa i *Kantov* ‘Ding an sich’«, mogu se smatrati primjerima za »neopravdana hipostaziranja«, kao i za »nepovlasna uzdignuća iskustveno logičkih postulata na metafizička fakta« (Vuk-Pavlović, 1926, 168).

No, u djelu *Spoznaja i spoznajna teorija* Vuk-Pavlović ipak nije propustio ukazati na Kantove zasluge za uspostavu transcendentalne filozofije. To potvrđuju sljedeća dva zapisa: postoji »tradicionalna nauka« koja je bliska »*Kantovu* transcendentalizmu« (Vuk-Pavlović, 1926, 198); transcendentalna filozofija »vuče lozu od *Kanta*« (Vuk-Pavlović, 1926, 201).

Iz dosadašnjeg dijela teksta uočljivo je da je Vuk-Pavlović bio itekako dobar poznavalac Kantove *Kritike čistoga uma*. Svoju upućenost u sadržaj tog djela potvrdio je i onda kada je razmatrao izvjesnost spoznaje. Najprije je naglasio da se pri određivanju izvjesnosti spoznaje ne pita za, kako bilježi, »stvarno stanje, koje je izvjesnosti inherentno«, već za »istinostnu vrijednost izvjesnosti po spoznavanje«, nakon čega je ponudio sljedeće pojašnjenje:

»Ne ‘quaestio facti’, već ‘quaestio iuris’, valjat će – prema poznatom razlikovanju *Kantovu* – uzeti spoznajno-kritički u račun.« (Vuk-Pavlović, 1926, 204)

Tim pojašnjenjem uputio je, dakle, na rečenice koje je Kant u *Kritici čistoga uma* zapisao u prvom odlomku paragrafa »O načelima transcendentale dedukcije uopće« (Kant, 1911a, 99; Kant, 1984, 66).

O obilježjima i recepciji Kantove filozofske misli, Vuk-Pavlović se izjasnio i u članku »Spoznajna teorija i metafizika« iz 1928. godine. U njemu je priopćio da je u filozofiji zamjetan »žig duha Kantova«, zbog čega je sadašnjica sve »izrazitije *antimetafizična*« (Vuk-Pavlović, 1928, 50). Pritom je ukazao na dva razloga koji su doveli do antimetafizičnosti sadašnjice. Kao prvi je odredio »nedostatak metafizične konstruktivne snage«, što je rezultiralo time da je »duh Kantove filosofije« stekao ogroman autoritet, dok je kao drugi odredio »autoritet Kantova duha«, koji je »obuzdao i upravo slomio sav polet metafizičkoga mišljenja« (Vuk-Pavlović, 1928, 50). Potom je napomenuo da se upravo »po toj općenoj antimetafizičnosti« i očituje prožetost »duhom kantovskim«, a koja je, kako tvrdi, zahvatila čak i one duhovne pokrete te filozofske smjerove koji »inače prema Kantu i njegovu transcendentalizmu stoje u protivštini« (Vuk-Pavlović, 1928, 50). Dakle, Vuk-Pavlović je bio uvjeren da upravo u Kantovu »filosofičkome sustavu valja tražiti jedan između glavnih izvora antimetafizičnome duhu današnjega doba« (Vuk-Pavlović, 1928, 58).

No, u članku »Spoznajna teorija i metafizika« Vuk-Pavlović je iznio i mišljenje koje se tiče »Kantova ‘kopernikovskoga obrata’, kako ga Kant sam naziva« (Vuk-Pavlović, 1928, 51). Pritom je nedvojbeno da je mislio na sadržaj »Predgovora drugome izdanju« *Kritike čistoga uma*, točnije na Kantovu tvrdnju da ćemo u metafizici bolje napredovati kada prestanemo pretpostavljati da se sva naša spoznaja mora upravljati prema predmetima, a prihvatimo da se predmeti moraju upravljati prema našoj spoznaji (Kant, 1911a, 11–12; Kant, 1984, 14–15). O Kantovu »obratu« izjavio je da ga je bolje »nazvati ‘ptolemejevskim’«, pa otkrio razlog koji ga je ponukao na iznošenje takva mišljenja: Kant »kosmocentričnu filosofiju hoće da zamijeni egocentričnom« (Vuk-Pavlović, 1928, 51).

2. O Kantovu nauku u djelima povijesno-filozofske naravi

Razumijevanje Kantova nauka Vuk-Pavlović je izložio i prilikom pisanja tekstova u kojima se usredotočio na doprinos koji su povijesti filozofije namrli Benedikt de Spinoza i Jean-Jacques Rousseau. Prvoga

od njih, dakle Spinozu, obradio je u monografiji *Spinozina nauka*, koju je objavio 1938. godine, dok je drugoga, dakle Rousseaua, obradio u članku »Misaoni put J. J. Rousseaua«, koji je objavio 1959., a napisao 1958. godine, povodom 180. obljetnice Rousseauove smrti.

Prikaz i tumačenje Spinozina nauka Vuk-Pavlović je ostvario tako što je, kako tvrdi Ivica Martinović, napisao »monografiju o Spinozinoj filozofiji Boga«, a koju »tvore 42 eseja, pisana s nedvojbenom i filozofskom i književnom ambicijom« (Martinović, 2003, 198). U toj monografiji Kanta je spomenuo dvaput: u eseju »Gibanje i mirovanje« te u eseju »Najviši stupanj svijesti«.

U eseju »Gibanje i mirovanje« Vuk-Pavlović se odvažio i na tumačenje Spinozinih zapisa u *Traktatu o poboljšanju razuma*. Naime, izvijestio je da je Spinoza u trećem odlomku 108. paragrafa toga spisa tvrdio da »gibanje i mirovanje pretpostavljaju kategoriju kvantiteta« (Vuk-Pavlović, 1938, 75). Međutim, Spinoza u nijednom od osam odlomaka, koliko ih sadrži 108. paragraf, nije spomenuo mirovanje. U paragrafu je obrazlagao svojstva razuma, pa je u njegovu drugom odlomku naglasio da razum oblikuje ideju količine (*quantitatis ideam*), dok ideje kretanja (*motus ideas*) oblikuje samo ukoliko pretpostavlja ideju količine, na što je upozorio i u trećem odlomku: kretanje se ne može spoznati bez spoznaje količine (Spinoza, 1844, 40–41). Dakle, Spinoza je u drugom i trećem odlomku 108. paragrafa doista zastupao stav da kretanje pretpostavlja, kako piše Vuk-Pavlović, »kategoriju kvantiteta«, ali pritom nije priopćio da istovjetnu »kategoriju« pretpostavlja i mirovanje. U svakom slučaju, nakon što je zapisao tvrdnju da »gibanje i mirovanje pretpostavljaju kategoriju kvantiteta«, Vuk-Pavlović je konstatirao da su zbog toga kretanje i mirovanje »beskonačni mod«, koji je »povod stvaranju pomoćnih sredstava predočavanja«, kao što su, primjerice, vrijeme, mjera i broj (Vuk-Pavlović, 1938, 75). Sva ta sredstva predočavanja pritom nisu stvari koje bi bile realne, nego su »puke mišljevine, koje ne otkrivaju bistvo stvari, već samo površinu«, čime se Spinoza, zaključuje Vuk-Pavlović, približava Kantovu shvaćanju »prema kojemu prostor i vrijeme kao oblici zora ne iskazuju ništa o 'stvari o sebi'« (Vuk-Pavlović, 1938, 75). Vuk-Pavlović je time iskazao upućenost i u promišljanja koja je Kant u *Kritici čistoga uma* zapisao onda kada je u sklopu »Transcendentalne estetike« naučavao o prostoru i vremenu. Tom prilikom Kant je najprije istaknuo »da ništa, što se promatra u prostoru, nije stvar o sebi, niti je prostor forma stvari, koja bi

im sama o sebi bila svojstvena, nego da nam predmeti o sebi uopće nisu poznati« (Kant, 1984, 38; Kant, 1911a, 57), a zatim i to da »vrijeme nije nešto, što bi samo za sebe postojalo, ili što bi pripadalo stvarima kao objektivno određenje, dakle što bi preostalo kad se apstrahiraju svi subjektivni uvjeti njihova zora« (Kant, 1984, 40; Kant, 1911a, 59). Potom je poručio da su prostor i vrijeme »dva izvora spoznaje iz kojih se a priori mogu crpsti različite sintetične spoznaje«, kao i »čiste forme svega osjetilnog zrenja«, zbog čega i »omogućuju sintetična načela a priori«, pa zaključio da se oboje »odnose samo na predmete, ukoliko se smatraju pojavama, a ne ukoliko prikazuju stvari o sebi« (Kant, 1984, 42; Kant, 1911a, 63).

Da je Vuk-Pavlović, kako ističe Marija Brida, Spinozu ubrajao u »red ličnosti koje su svojim stvaralaštvom bitno pridonijele širini, bogatstvu i koherenciji duhovnih kretanja u sklopu kojih su djelovale« (Brida, 1974, 168), te da je, kako pak ističe Goran Gretić, prikazao osobitost »uloge koju zauzima Spinozina filozofija u duhovnoj povijesti zapada« (Gretić, 1987, 130), svjedoči i esej koji je Vuk-Pavlović u monografiji *Spinozina nauka* naslovio »Najviši stupanj svijesti«. U njemu je Spinozin nauk o duhovnosti i tjelesnosti usporedio s Kantovim:

»I ne će biti preko mjere, ako se kaže, da je u tome pravcu i s toga gledišta sustav Spinozin po obuhvatnosti i zahvatnoj snazi možda najuspjeliji filozofički pokušaj prije Kanta.« (Vuk-Pavlović, 1938, 99)

Iz tog iskaza ne doznajemo samo stav koji je Vuk-Pavlović imao o Spinozinim filozofskim promišljanjima posvećenima duhovnosti i tjelesnosti, nego i o Kantovim. Kantova filozofska promišljanja o duhovnosti i tjelesnosti smatrao je najuspjelijima »po obuhvatnosti i zahvatnoj snazi«.

Vuk-Pavlovićevu upućenost u sadržaj Kantovih iskaza potvrđuje i studija »Misaoni put J. J. Rousseaua«. Kao što je zamijetio Milan Polić, u toj studiji je »očita Vuk-Pavlovićeva simpatija za francuskog mislioca«, ali i »kritički odmak od njegova nauka« (Polić, 2011, 12). Kant je u studiji spomenut dvaput: u uvodnom dijelu i u poglavlju »O odgoju«.

Zahvaljujući zapisima iz uvodnog dijela studije o Rousseauu, može se zaključiti da je Vuk-Pavlović čitao i Kantove napomene (*Bemerkungen*) uz djelo *Razmatranja o osjećaju lijepog i uzvišenog*. Naime, u napomenama uz to djelo Kant je zapisao rečenicu iz koje doznajemo

da je Rousseau bio mislilac koji je imao presudan utjecaj na njegova promišljanja: »Rousseau hat mich zurecht gebracht« (Kant, 1942, 44). U uvodnom dijelu studije »Misaoni put J. J. Rousseaua« Vuk-Pavlović je upućenost u sadržaj Kantovih napomena uz *Razmatranja o osjećaju lijepog i uzvišenog* razotkrio sljedećom rečenicom:

»Iskreno nastojanje njegovo [Rousseauovo] oko promicanja istančanijega čovjštva, dublje humanosti, slobodnijeg opstanka i ispunjenijeg života nije uvažavao samo Kant, koji piše, da ga je Rousseau skrenuo na pravi put ('Rousseau hat mich zurecht gebracht').« (Vuk-Pavlović, 1959, 147)

U poglavlju »O odgoju« Vuk-Pavlović je prikazao i rastumačio zapise iz Rousseauova djela *Émile ili O odgoju*, dakle zapise iz, kako je odredio to djelo, Rousseauova »odgajalačkog romana« (Vuk-Pavlović, 1959, 164) ili zapise koji se nalaze u tom, kako ga je još odredio, »pedagogičkom djelu« (Vuk-Pavlović, 1959, 165). Kanta je spomenuo nakon podsjećanja na Rousseauovo zalaganje za način odgoja koji će biti, kako često ističu istraživači Rousseauova nauka o odgoju, primjerice, Vujčić, Lolić, Golubović i Gretić, u skladu s prirodom (Vujčić, 1987, 73–76, 78; Lolić, 2004, 186; Golubović, 2010, 616–617; Gretić, 2012, 110, 113), pa zapisao da je Rousseau naglašavao da dijete mora biti »pravim, prirodnim, neizvještačenim djetetom« koje treba da »proživi i izživi svoje djetinjstvo« (Vuk-Pavlović, 1959, 165). Potom je dodao da je Rousseau naučavao da odgojni i obrazovni zahtjevi proizlaze za svaki »odlomak života« koji se može od »drugih takvih odlomaka razložno razlikovati kao osobito razdoblje«, čime je, tvrdi Vuk-Pavlović, iznio »jednu između najutjecajnijih svojih misli«, koju je, među ostalima, prihvatio i Kant (Vuk-Pavlović, 1959, 166). Budući da Vuk-Pavlović pritom nije izdvojio nijedno Kantovo djelo, može se tek pretpostaviti da je mislio na zapise koje je Kant o Rousseauu i njegovu nauku, pa tako i filozofiji odgoja, zabilježio ili u već spomenutim napomenama uz *Razmatranja o osjećaju lijepog i uzvišenog*, koje obiluju iskazima o Rousseauu (Kant, 1942, 9, 14, 17, 18, 29, 30, 42, 43, 44, 48, 50, 58, 59, 113, 167, 175), ili u spisu *Antropologija u pragmatičnom pogledu* (Kant, 1917, 317, 324, 326, 327, 332), u kojem je Kant, kako tvrdi Gretić, »dao neku vrstu zaključne ocjene o cjelovitosti i doseg Rousseauove filozofije kulture i mišljenja u cjelini« (Gretić, 2012, 113), ili u spisu *O pedagogiji* (Kant, 1923, 442, 456, 460, 461, 468, 469), koji se sastoji od Kantovih predavanja iz pedagogije. Pritom je nedvojbeno da je bio upućen i u sadržaj Kantove *Antropologije u pragmatičnom*

pogledu. Potvrdu te tvrdnje pruža djelo *Ličnost i odgoj* iz 1932. godine, koje je, kako ga određuje Milan Polić, »prvo objavljeno i najznačajnije Vuk-Pavlovićevo djelo iz područja filozofije odgoja« (Polić, 1996, 11). U tom djelu Vuk-Pavlović je Kanta spomenuo u poglavlju »Lice i zajednica«, u kojem je iznio i stav o, kako kaže, »određivanju ‘lica’«. Pritom je bio uvjeren u sljedeće:

»... krajnost u određivanju ‘lica’ zastupa između ostalih Kant, koji sve lice temelji na samoj jastvenoj svijesti nalazeći upravo u njoj najosnovnije njegovo obilježje i najbitniju njegovu značajku.« (Vuk-Pavlović, 1932, 265)

Taj stav Vuk-Pavlović je najprije potkrijepio pozivanjem na *Antropologiju u pragmatičnom pogledu*, nakon čega je iz tog djela citirao prvu rečenicu i početak druge rečenice:

»Svoje djelo ‘Anthropologie in pragmatischer Hinsicht’ započinje [Kant] odmah (I. 1. § 1.) riječima: ‘Dass der Mensch in seiner Vorstellung das Ich haben kann, erhebt ihn unendlich über alle andere auf Erden lebende Wesen. Dadurch ist er eine *Person*...’« (Vuk-Pavlović, 1932, 265)

Dakle, preuzeo je tvrdnje koje je Kant zapisao u prvom paragrafu prve knjige prvoga dijela *Antropologije u pragmatičnom pogledu* (Kant, 1917, 127). Radi se o tvrdnjama koje je Željko Pavić na hrvatski jezik preveo ovako:

»To da čovjek u svojoj predodžbi može imati Ja, beskonačno ga uzdiže iznad svih bića koja žive na Zemlji. On je time *osoba*.« (Kant, 2003, 17)

Vuk-Pavlović nije bio suglasan s tim Kantovim zapisima. O tome svjedoči sljedeća rečenica iz njegova djela *Ličnost i odgoj*:

»Kolikogod međutim lice i bilo povezano s nekim jastvom, ne izlazi otud ništa, da bi ga baš samo jastvo izdiglo nad životinju, kako misli Kant.« (Vuk-Pavlović, 1932, 265)

Naime, Vuk-Pavlović je smatrao da se čovjek »navlastito usredotočuje u svome jastvu kao biološki ‘individuum’« te da »svim svojim silama bez prestanka i nastoji oko održanja toga svog ‘ja’« (Vuk-Pavlović, 1932, 265).

3. O Kantovu nauku u djelima filozofsko-teološke naravi

Vuk-Pavlovićev opus sadrži i tekstove filozofsko-teološke naravi. U dvama od njih nalaze se i iskazi o Kantovu nauku: u članku »Bemer-

kung zum westlichen und östlichen Atheismus«, koji je objavljen 1961. godine u Rimu, i u članku »Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog«, koji je objavljen 1971. godine u Skopju.

U članku »Bemerkung zum westlichen und östlichen Atheismus« Vuk-Pavlović je iskazao upućenost i u sadržaj Kantove *Kritike praktičkog uma*. Naime, zapisao je tvrdnju »Kant das Dasein Gottes als Postulat der praktischen Vernunft ansieht« (Vuk-Pavlović, 1961, 21), dakle tvrdnju iz koje doznajemo da je Kant postojanje Boga razumijevao kao postulat praktičnog uma. Time je uputio na nauk koji je Kant zastupao u drugom poglavlju druge knjige prvog dijela *Kritike praktičkog uma*, onda kada je obrazlagao da »opstojnost boga« također valja smatrati postulatom »čistog praktičkog uma« (Kant, 1990, 174; Kant, 1913a, 125).

Članak »Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog« iz 1971. godine nije bio jedini u kojem se Vuk-Pavlović očitovao o nauku srednjovjekovnog mislioca Anselma Canterburyjskog. Naime, 1933. godine je u *Obzoru* objavio članak »Opravdanje vjere. O devetstotoj obljetnici rođenja Anselma Canterburyjskog« (Vuk-Pavlović, 1933, 5–6). Prema spoznajama Marije Bride, te dvije rasprave sačinjavaju jednu cjelinu: u prvoj raspravi Vuk-Pavlović se zalaže za to da vjeru »egzistencijalno opravda«, što je u drugoj »radikalizirano u zamisli božanskog slikara kao singularne ličnosti« (Brida, 1974, 156). O objema raspravama očitovao se i Josip Oslić, koji je, kako kaže, »na temelju analize i kritičke prosudbe« zaključio da one ne nude samo Vuk-Pavlovićev »izvorni doprinos filozofsko-teološkoj antropologiji«, već pružaju i »dragocjene uvide i poticaje za izvorno promišljanje jedne filozofije o Bogu« (Oslić, 2003, 237).

Vuk-Pavlović je Kanta spomenuo već u trećoj rečenici članka »Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog«. Usredotočivši se na dokaz o postojanju Boga »kako ga iznosi Anselmov 'Proslogij'«, kao i na tumačenja tog dokaza, pripomenuo je da u povijesti filozofije nije bila zanemariva »kritika toga dokaznog postupka«, i to »sve tamo od Gaunila pa do Kanta« (Vuk-Pavlović, 1971, 65). Pritom je mislio na kritiku koju je Anselmu uputio njegov suvremenik Gaunilo (Gaunilon), francuski mislilac koji je ponukan Anselmovim zapisima u drugom, trećem i četvrtom poglavlju *Proslogiona*, napisao djelo koje je naslovio *Liber pro insipiente (Knjiga za bezumnoga)*, u kojem je, među ostalim, zapisao sljedeće:

»... quia scilicet illud omnibus, quae cogitari possint, majus, quod nihil aliud posse esse dicitur quam ipse Deus; tam ego secundum rem, vel ex specie mihi vel ex genere notam, cogitare auditum vel in intellectu habere non possum, quam nec ipsum Deum, quem utique ob hoc ipsum etiam non esse cogitare possum. [...] Caetera libelli illius [*Proslogii*] tam veraciter et tam praeclare sunt magnificeque disserta, tanta denique referta utilitate, et pii ac sancti affectus intimo quodam odore fragrantia, ut nullo modo propter illa, quae in initiis recte quidem sensa, sed minus firmiter argumentata sunt, ista sint contemnenda, sed illa potius argumentanda robustius, ac omnia cum ingenti veneratione et laude suscipienda.« (Gaunilo, 1853, 244, 248)

Dakle, zapisao je i stavove koje je Matej Jeličić s latinskog na hrvatski jezik preveo ovako:

»... ono što je veće od svega što se može zamisliti, a kaže se da ne može biti nešto drugo doli Bog, ja prema stvarnosti koja mi je poznata po vrsti i po rodu ne mogu kad čujem zamisliti i imati u umu, jednako kao ni Boga, pa baš zato čak mogu zamisliti da ga i nema. [...] Sve ostalo u toj knjižici [*Proslogionu*] tako je istinito, tako razgovijetno i sjajno razloženo, te je ona puna koristi i nekog prisnog mirisa pobožna i sveta čuvstva da se nipošto ne smije prezreti zbog onoga što se na početku slabije dokazalo no što se osjećalo: treba je samo snabdjeti čvršćim dokazima, te će onda sve biti prihvaćeno s golemim štovanjem i hvalom.« ([Gaunilon], 1996, 328 i 331)

Ukazivanjem na Kantovu kritiku Anselmova dokaznog postupka o postojanju Boga, Vuk-Pavlović je ponovno dokazao upućenost u sadržaj *Kritike čistoga uma*. U tom djelu Kant je, kako smatra i, primjerice, Nikola Skledar, Anselmov dokazni postupak kritizirao općim »metodologijskim načelom da se iz samih pojmova i ideja ne može zaključivati o zbiljskoj i objektivnoj egzistenciji njihova sadržaja« (Skledar, 1996, 127). Dakako, riječ je o promišljanjima koja je Kant u *Kritici čistoga uma* izložio u odsjeku »O nemogućnosti ontologijskoga dokaza za opstojnost Boga«. Tom prilikom priznao je da je ideja o postojanju »najvišega bića« vrlo korisna, ali da je, a upravo zato što se radi tek o ideji, ta ideja posve »nesposobna da bi se samo pomoću nje proširila naša spoznaja u pogledu onoga što egzistira«, što je i bio jedan od ključnih razloga zbog kojih je ponudio sljedeći zaključak:

»Prema tome je izgubljen svaki trud i posao oko ontologijskoga (kartezijevskog) dokaza o opstojnosti najvišega bića na osnovi pojmova.« (Kant, 1984, 277; Kant, 1911a, 403)

4. O Kantovu nauku u estetičkom spisu »Duševnost i umjetnost«

Naposljetku, Vuk-Pavlović je Kanta spomenuo i u estetičkom spisu »Duševnost i umjetnost«, koji je prvi put objavljen 1970. godine. To je učinio u poglavlju »Estetsko promatranje«, u kojem je zapisao da je Kant »estetički postavak« odredio i kao »svidanje mimo pojma', kao bespojmovno raspoloženje«, pa dodao da bi takva »estetska kontemplacija« trebala biti shvaćena kao »čisto čuvstvovanje«, nakon čega je zamijetio da se u Kanta »estetičko gubi u subjektivnome, koje ne može prijeći u spoznaju« (Vuk-Pavlović, 1970, 33–34). Na temelju tih zapisa može se tvrditi da je Vuk-Pavlović u svojem opusu sintetizirao i Kantov nauk iz *Kritike rasudne snage*, posebice onaj o obilježjima svidanja i o odredbi lijepoga. Kant je, podsjećam, u paragrafu »Svidanje, koje određuje sud ukusa, bez svakoga je interesa« zapisao da je »onaj sud o ljepoti, u koji se miješa najmanji interes, veoma pristran« i da nije »čist sud ukusa« (Kant, 1957, 43; Kant, 1913b, 205). U paragrafu »Lijepo je ono, što se predočuje bez pojmova kao objekt općega svidanja« naglasio je pak da će onaj tko o predmetu svidanja promišlja bez ikakva interesa zaključiti da je ljepota svojstvo predmeta i da je logički sud, premda je samo estetički, ali je s logičkim sudom sličan zato što se za »svakoga može pretpostaviti njegovo važenje« (Kant, 1957, 49–50; Kant, 1913b, 211).

Zaključak

Premda Pavao Vuk-Pavlović nije napisao tekst koji bi u cijelosti bio posvećen Immanuelu Kantu, u svojim djelima ipak se očitovao i o nauku tog njemačkog filozofa. Prosudbe o njegovu nauku izložio je u tri monografije i pet članaka. To je učinio u monografijama *Spoznaja i spoznajna teorija* (1926), *Ličnost i odgoj* (1932) i *Spinozina nauka* (1938), te u člancima »Spoznajna teorija i metafizika« (1928), »Misaoni put J. J. Rousseaua« (1959), »Bemerkung zum westlichen und östlichen Atheismus« (1961), »Duševnost i umjetnost« (1970) i »Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog« (1971). O obilježjima Kantove filozofske misli očitovao se, znači, u djelima posvećenima spoznaji i spoznajnoj teoriji, kao i u djelima povijesno-filozofske, te filozofsko-teološke i estetičke naravi.

Dakako, Vuk-Pavlović je prosudbe, tumačenja, prikaze ili preuzimanja Kantovih stavova zasnivao na zapisima koje je Kant izložio u nekom od svojih djela. Pritom je nedvojbeno da je bio potaknut zapisima iz barem šest Kantovih djela:

1. *Kritika čistoga uma*;
2. *Kritika praktičkog uma*;
3. *Kritika rasudne snage*;
4. *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*;
5. *Antropologija u pragmatičnom pogledu*;
6. napomene (*Bemerkungen*) uz djelo *Razmatranja o osjećaju lijepog i uzvišenog*.

Međutim, moguće je da je u članku »Misaoni put J. J. Rousseaua« mislio i na zapise koje je Kant objavio u djelu *O pedagogiji*. Naime, nakon što je naglasio da je jedna od, kako kaže, »najutjecajnijih« Rousseauovih misli bila da odgoj i obrazovanje proizlaze za svaki odlomak života, a koji se od drugih takvih odlomaka može razlikovati kao osobito razdoblje, zapisao je da se s tom tvrdnjom složio i Kant. Budući da nije otkrio naslov djela na koje je pritom mislio, nije neutemeljeno smatrati da se oslonio na zapise koje je Kant o Rousseauovoj filozofiji odgoja objavio upravo u djelu *O pedagogiji*, premda nije neutemeljeno smatrati ni to da se oslonio na zapise koje je Kant o Rousseauovoj filozofiji odgoja izložio u *Antropologiji u pragmatičnom pogledu* ili u napomenama uz *Razmatranja o osjećaju lijepog i uzvišenog*.

U svojem opusu Vuk-Pavlović se najčešće očitovao o zapisima otišnutima u *Kritici čistoga uma*. Najbrojnije prosudbe o tvrdnjama iz tog djela, ali i uopće o Kantu te njegovu nauku, objelodanio je u monografiji *Spoznaja i spoznajna teorija* te u članku »Spoznajna teorija i metafizika«. Stavove iz *Kritike čistoga uma* pritom je nerijetko kritizirao. Naime, smatrao je da je Kant u tom djelu spoznaji i spoznajnoj teoriji namijenio neograničenu moć, te da je metafiziku zamijenio spoznanom teorijom. Osim toga, nije bio suglasan ni s tim da je »Kantov ‘Ding an sich’« jedino moguće određenje metafizičkog realiteta. Uz to, pripočeo je da su Kantov nauku o spoznaji i spoznajnoj teoriji, ali i »duh Kantove filozofije« te »autoritet Kantova duha«, uvelike pridonijeli »antimetafizičnome duhu današnjega doba«. Kada je razmatrao Kantove tvrdnje o spoznaji i spoznajnoj teoriji, Vuk-Pavlović je podastrio i mišljenje koje se tiče, kako piše, »Kantova ‘kopernikovskoga obrata’«: smatrao je da

ga je bolje »nazvati ‘ptolemejevskim’«, budući da Kant njime »kosmo-centričnu filosofiju hoće da zamijeni egocentričnom«.

No, Vuk-Pavlović nije uvijek kritizirao zapise iz *Kritike čistoga uma*. U monografiji *Spoznaja i spoznajna teorija* podsjetio je da je Kant razlikovao »quaestio facti« od »quaestio iuris« te da je ispravno postupio kada se zalagao za »quaestio iuris«. U istoj monografiji složio se s Kantovom tvrdnjom da su prostor i vrijeme oblici zora koji ne iskazuju »ništa o ‘stvari o sebi’«, dok je u članku »Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog« izdvojio Kantovu kritiku Anselmova dokaznog postupka o postojanju Boga.

Osim iz *Kritike čistoga uma*, Vuk-Pavlović je donio i zapise iz preostalnih dviju Kantovih *Kritika*. Na tvrdnju iz *Kritike praktičkog uma* da je postojanje Boga postulat praktičkog uma, uputio je u članku »Bemerkung zum westlichen und östlichen Atheismus«, dok je na tvrdnju iz *Kritike rasudne snage* da estetiku obilježava svidanje mimo pojma ili bespojmovno raspoloženje, uputio u članku »Duševnost i umjetnost«.

U svojem opusu Vuk-Pavlović je zabilježio naslove dvaju Kantovih djela. To je učinio u monografiji *Spoznaja i spoznajna teorija*, u kojoj je nakon citiranja Kantovih zapisa izvijestio da ih je preuzeo iz prvog paragrafa *Prolegomene za svaku buduću metafiziku*, te u monografiji *Ličnost i odgoj*, u kojoj je prije citiranja Kantovih zapisa najavio da će ih preuzeti iz prvog paragrafa prve knjige prvoga dijela Kantove *Antropologije u pragmatičnom pogledu*.

Da bi što bolje prikazao Kantovo mišljenje, Vuk-Pavlović se poslužio i Kantovim napomenama uz djelo *Razmatranja o osjećaju lijepog i uzvišenog*. Iz tih napomena je u članku »Misaoni put J. J. Rousseaua« preuzeo Kantovu tvrdnju da ga je, prevodi Vuk-Pavlović Kantov zapis, »Rousseau skrenuo na pravi put«.

Dakle, Vuk-Pavlović nije bio upućen samo u nauk onih filozofa o kojima je napisao zasebne studije, primjerice, o Anselmu Canterburyjskom, Thomasu Hobbesu, Benediktu de Spinozi, Jean-Jacquesu Rousseauu i Đuri Arnoldu. Njegov opus sadrži i prosudbe, tumačenja, prikaze te preuzimanja Kantovih stavova. Pritom se može zaključiti da je Kantove stavove, posebice one koji su se odnosili na spoznajnu teoriju, nerijetko kritizirao, no svakako treba istaknuti da je bio itekako dobro upućen u sadržaj njegovih djela i da je njegove zapise čitao vrlo pažljivo.

Literatura

- Brida, Marija (1974), *Pavao Vuk-Pavlović: čovjek i djelo*, Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Brida, Marija (1987), »Spoznajni problemi u filozofiji Pavla Vuk-Pavlovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 13, str. 101–117.
- Gaunilo (1853), »Liber pro insipiente adversus S. Anselmi in *Proslodio ratiocinationem*«, u: *Patrologiae cursus completus*, accurate J.-P. Migne. *Patrologiae [Latinae]*. Tomus CLVIII., Lutetiae Parisiorum: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, stupci 241–248.
- [Gaunilon] (1996), »Što bi na ovo mogao odgovoriti netko u ime bezumnika«, s latinskog preveo Matej Jeličić, u: Kušar, Stjepan (priređivač sveska), *Srednjovjekovna filozofija*. Hrestomatija filozofije, sv. 2, Zagreb: Školska knjiga, str. 326–331.
- Golubović, Aleksandra (2010), »Filozofija odgoja«, *Riječki teološki časopis / Ephemerides Theologicae Fluminenses* 18/2(36), Rijeka, str. 609–623.
- Gretić, Goran (1987), »Interpretacija Spinoze Pavla Vuk-Pavlovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 13, str. 127–134.
- Gretić, Goran (2012), »Sloboda i zakonodavstvo umne volje. Rousseau i Kant«, *Politička misao: časopis za politologiju* 49(4), str. 109–127.
- Josifovski, Jonče (1987), »Spoznajna teorija Pavla Vuk-Pavlovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 13, str. 197–211.
- Kant, Immanuel (1911a), »Kritik der reinen Vernunft«, Zweite Auflage 1787, u: *Kant's gesammelte Schriften*, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band III. Erste Abtheilung: Werke. Dritter Band, Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer.
- Kant, Immanuel (1911b), »Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können«, u: *Kant's gesammelte Schriften*, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band IV. Erste Abtheilung: Werke. Vierter Band, Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, str. 253–383.
- Kant, Immanuel (1913a), »Kritik der praktischen Vernunft«, u: *Kant's gesammelte Schriften*, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band V. Erste Abtheilung: Werke. Fünfter Band, Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, str. 1–163.
- Kant, Immanuel (1913b), »Kritik der Urtheilskraft«, u: *Kant's gesammelte Schriften*, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band V. Erste Abtheilung: Werke. Fünfter Band, Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, str. 165–485.

- Kant, Immanuel (1917), »Anthropologie in pragmatischer Hinsicht«, u: *Kant's gesammelte Schriften*, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band VII. Erste Abtheilung: Werke. Siebenter Band, Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, str. 117–333.
- Kant, Immanuel (1923), »Über Pädagogik«, herausgegeben von D. Friedrich Theodor Rink, u: *Kant's gesammelte Schriften*, herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band IX. Erste Abtheilung: Werke. Neunter Band, Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co., str. 437–499.
- Kant, Immanuel (1942), »Bemerkungen zu den Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen«, u: *Kant's gesammelte Schriften*, herausgegeben von der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band XX. Dritte Abtheilung: Handschriftlicher Nachlaß. Siebenter Band, Berlin: Walter de Gruyter & Co., str. 1–192.
- Kant, Immanuel (1953), »Prolegomena za svaku buduću metafiziku«, u: Kant, Immanuel, *Dvije rasprave: I. Prolegomena za svaku buduću metafiziku; II. Osnov metafizike čudoređa*, preveo Viktor D.[ragutin] Sonnenfeld. Pogovor Vladimir Filipović, Zagreb: Matica hrvatska, str. 5–146.
- Kant, Immanuel (1957), *Kritika rasudne snage*, preveo Viktor D.[ragutin] Sonnenfeld, pogovor napisao Marijan Tkalčić, Zagreb: Kultura.
- Kant, Immanuel (1984), *Kritika čistoga uma*, preveo Viktor D.[ragutin] Sonnenfeld, redakcija i pogovor Vladimir Filipović, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kant, Immanuel (1990), *Kritika praktičkog uma*, preveo Viktor D.[ragutin] Sonnenfeld, redigirao i predgovor napisao Milan Kangrga, Zagreb: Naprijed.
- Kant, Immanuel (2003), *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, s njemačkoga preveo Željko Pavić. Pogovor Hotimir Burger, Zagreb: Naklada Breza.
- Lolić, Marinko (2004), »Kant i pedagogija: Dva veka Kantovog *Spisa o pedagogiji*«, *Arhe: časopis za filozofiju / Journal of Philosophy* 1(2), Novi Sad, str. 183–190.
- Martinović, Ivica (2003), »Spinozina filozofija Boga u tumačenju Pavla Vuk-Pavlovića«, u: Barišić, Pavo (glavni urednik), *Pavao Vuk-Pavlović: život i djelo*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti / Institut za filozofiju, str. 197–204.
- Miščević, Nenad (1999), »Ontologija Pavla Vuk-Pavlovića: Vukova kritika spoznajnoteorijskog polazišta«, *Filozofska istraživanja*, 19(3), str. 445–451.
- Oslić, Josip (2003), »Vjera i objava u djelu Pavla Vuk-Pavlovića«, u: Barišić, Pavo (glavni urednik), *Pavao Vuk-Pavlović: život i djelo*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti / Institut za filozofiju, str. 211–238.

- Planinc, Mladen (2001), »Spoznajna teorija i metafizika u djelu Pavla Vuk-Pavlovića«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 8(2), str. 115–126.
- Polić, Milan (1996), »Predgovor«, u: Vuk-Pavlović, Pavao, *Filozofija odgoja*, priredio i predgovor napisao Milan Polić, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 7–28.
- Polić, Milan (2011), »Predgovor«, u: Vuk-Pavlović, Pavao, *Povijesnofilozofski tekstovi*, Biblioteka Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića, knjiga 5, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 7–17.
- Skledar, Nikola (1996), »Filozofija religije Immanuela Kanta«, *Politička misao: časopis za političke znanosti*, 33(4), str. 123–130.
- Spinoza, Benedictus de (1844), »Tractatus de intellectus emendatione et de via qua optime in veram rerum cognitionem dirigitur.«, u: *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*. Vol. II., Lipsiae: Typis et sum[p]tibus Bernh. Tauchnitz Jun., str. 1–42.
- Veljak, Lino (2009), »Predgovor: Gnoseologijska dimenzija filozofiranja Pavla Vuk-Pavlovića«, u: Vuk-Pavlović, Pavao, *Spoznajna i spoznajna teorija*, Biblioteka Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića, knjiga 1, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 7–13.
- Vujčić, Vladimir (1987), »Demokracija i odgoj (Povijesno-problemski pristup)«, *Politička misao: časopis za političke znanosti*, 24(1), str. 68–85.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1926), *Spoznajna i spoznajna teorija*, Zagreb: Izdano s potporom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1928), »Spoznajna teorija i metafizika«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 235, Razreda historičko-filološkoga i filozofičko-juridičkoga 103, Zagreb: [Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti], str. 50–58.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1932), *Ličnost i odgoj*, Zagreb: »Tipografija« d. d.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1933), »Opravljanje vjere. O devetstotoj obljetnici rođenja Anselma Canterburyjskog«, *Obzor* 74, br. 294, na Badnjak [24. prosinca] 1933., str. 5–6.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1938), *Spinozina nauka*, Zagreb: »Tipografija« d. d.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1959), »Misaoni put J. J. Rousseaua (O 180. obljetnici smrti)«, *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje, Istorisko-filološki odel / Annuaire de la Faculté de Philosophie de l'Université de Skopje, Section historico-philologique*, kniga / tome 10–11 (1957–1958), Skopje, str. 147–181.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1961), »Bemerkung zum westlichen und östlichen Atheismus«, *Ricerche filosofiche*, 29, Sesta serie, Vol. I – Fasc. I, Roma, str. 20–27.

- Vuk-Pavlović, Pavao (1970), »Duševnost i umjetnost (Osnovi estetike II)«, *Godišen zbornik na Filozofski ot fakultet na Univerzitetot vo Skopje / Annuaire de la Faculté de Philosophie de l'Université de Skopje*, kniga / tome 22, Skopje, str. 7–76.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1971), »Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog« / Vok-Paulović [Vuk-Pavlović], Pavao, »Das Malergleichnis im ontologischen Gottesbeweis Anselms von Canterbury«, *Godišen zbornik na Filozofski ot fakultet na Univerzitetot vo Skopje / Annuaire de la Faculté de Philosophie de l'Université de Skopje*, kniga / tome 23, Skopje, str. 65–74 / str. 74–79.
- Zenko, Franjo (1995a), »Novija hrvatska filozofija«, u: Zenko, Franjo (priredivač sveska), *Novija hrvatska filozofija*. Hrestomatija filozofije, sv. 10, Zagreb: Školska knjiga, str. 7–30.
- Zenko, Franjo (1995b), »Pavao Vuk-Pavlović«, u: Zenko, Franjo (priredivač sveska), *Novija hrvatska filozofija*. Hrestomatija filozofije, sv. 10, Zagreb: Školska knjiga, str. 389–405.

VUK-PAVLOVIĆ'S BEURTEILUNGEN DER KANT'SCHEN LEHRE

Davor Balić

Pavao Vuk-Pavlović (1894–1976) äußerte sich über die Lehre von Immanuel Kant (1724–1804) in drei Monographien (Erkenntnis und Erkenntnistheorie, Persönlichkeit und Erziehung, Lehre von Spinoza) und in fünf Aufsätzen („Erkenntnistheorie und Metaphysik“, „Der Gedankengang J. J. Rousseaus“, „Bemerkung zum westlichen und östlichen Atheismus“, „Innerlichkeit und Kunst“, „Das Malergleichnis im ontologischen Gottesbeweis Anselms von Canterbury“). Dabei erweist er seine Vertrautheit mit dem Inhalt der Kant'schen Kritik der reinen Vernunft, Kritik der praktischen Vernunft, Kritik der Urteilskraft, Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, Anthropologie in pragmatischer Hinsicht und Bemerkungen zur Schrift Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen.

Die zahlreichen Äußerungen beziehen sich auf Kants Ansichten über die Erkenntnis und Erkenntnistheorie in der Kritik der reinen Vernunft. Diese Ansichten kritisierte Vuk-Pavlović oft und ziemlich scharf. Er hielt nämlich, dass Kant in seiner Kritik der reinen Vernunft eine unbegrenzte Macht für die Erkenntnis und die Erkenntnistheorie bestimmte. Seiner Meinung nach verwechselte er die Erkenntnistheorie mit der Metaphysik. Er dachte, dass Kant das „Ding an sich“ als einzige mögliche Bestimmung der metaphysischen Wirklichkeit erklärte. Die „kopernikanische Wende“ wäre besser die „ptolemäische“ zu bezeichnen, meinte er,

weil Kant mit dieser „kosmozentrischen Philosophie die egozentrische verwechseln wollte.“

Vuk-Pavlović kritisierte indessen nicht immer die Aussagen von Kant. Er berichtete beispielsweise, dass Kant in der Kritik der reinen Vernunft Recht hatte, wenn er behauptete, dass Raum und Zeit die grundlegenden Anschauungsformen seien, die über das „Ding an sich“ gar nichts aussagen. Seine feste Überzeugung war ebenfalls, dass in der Kritik der praktischen Vernunft Kant das Dasein Gottes als Postulat der reinen praktischen Vernunft richtig erklärt habe.

Schlüsselwörter: *Pavao Vuk-Pavlović, Immanuel Kant, Erkenntnis und Erkenntnistheorie, Ontologie, Philosophische Anthropologie, Ästhetik, Religionsphilosophie, Erziehungsphilosophie*